

3577

۵۰۰

۱

۳۷۲

یوسف نسا

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

www.ketab.ir

در کتاب های چهارگانه شیعه

علی اکبر ذاکری

پروژه علم و فرهنگ اسلامی

درآمدی بر سیره معصومان علیهم السلام **نشانی**
 در کتاب‌های چهارگانه شیعه
 علی اکبر ذاکری
 ناشر
 پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
 وابسته به دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم
 تهیه
 پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت علیهم السلام
 سرویراستار
 محمداقبر انصاری
 ویراستار
 مصطفی رضایی دیل
 لیتوگرافی، چاپ و صحافی
 چاپخانه بنیادستان کتاب
 چاپ اول: بهمن ۱۳۸۸
 شمارگان: ۵۰۰
 قیمت: ۶۰۰ تومان
 عنوان: ۵۰۹؛ مسلسل: ۸۰۰

۱. قم، میدان شهدا، تلفن و دورنگار ۳۷۸۳۲۸۳۴ - ۰۲۵
 ۲. تهران، خیابان انقلاب، رویروی در دانشگاه تهران،
 پاساژ فروزنده، طبقه همکف، واحد ۳۱۲، تلفن:
 ۰۲۱ - ۶۶۹۵۱۵۳۴
 وب‌گاه: www.pub.isca.ac.ir
 رایانامه: nashr@isca.ac.ir
 فروشگاه مجازی نشر: www.shop.isca.ac.ir
 فروشگاه نشر دیجیتال: www.pajooahaan.ir
 همه حقوق برای ناشر محفوظ است.

سرشناسه:
 عنوان و نام پدیدآور:
 مشخصات نشر:
 مشخصات ظاهری:
 شابک:
 وضعیت فهرست‌نویسی:
 یادداشت:
 یادداشت:
 موضوع:
 موضوع:
 شناسه افزوده:
 رده‌بندی کنگره:
 رده‌بندی دیویی:
 شماره کتابشناسی ملی:

ذاکری، علی اکبر، ۱۳۳۸
 درآمدی بر سیره معصومان علیهم السلام در کتاب‌های چهارگانه شیعه / علی اکبر ذاکری؛ تهیه
 پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت علیهم السلام
 قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ
 اسلامی، ۱۳۹۸
 ۳۷۲ ص
 ۶۰۰۰۰ ریال
 فیا
 کتابنامه: ص. [۲۹۷] - ۳۳۲؛ همچنین به صورت زیرنویس
 نمایه
 چهارده معصوم علیهم السلام - سرگذشت‌نامه - تاریخ و نقد
 چهارده معصوم علیهم السلام - سرگذشت‌نامه - متون قدیمی تا قرن ۱۴
 دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ
 اسلامی، پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت علیهم السلام
 BP ۳۶/ذ۱۷۵۴ ۱۳۹۸
 ۲۹۷/۹۵
 ۵۵۹۹۰۱۲

۱۳	سخنی با خواننده
۱۷	پیشگفتار
۲۰	امیث و ضرورت تحقیق
۲۷	شیوه نگارش
۳۰	منابع
۳۱	پیشینه تحقیق
۳۳	ساختار اولیه تحقیق
۳۶	اهداف و نتایج
۴۰	ساختار

بخش اول: کلیات و مفاهیم

۴۵	فصل اول
۴۵	مفاهیم
۴۵	مقدمه
۴۶	گفتار اول: سنت
۴۶	مفهوم شناسی واژه سنت
۴۷	۱. دستورهای پیامبر
۴۹	۲. سنت به معنای استحباب
۵۱	۳. قول، فعل و تقریر معصوم

۵۲	..... سنت از منظر اصولیان اهل سنت
۵۳	..... اقسام سنت
۵۴	..... سیره بخشی از سنت
۵۶	..... گفتار دوم: اهمیت سیره
۵۷	..... لزوم نگارش سیره
۵۹	..... مفهوم‌شناسی واژه سیره
۶۱	..... سیره در اصطلاح
۷۲	..... تفاوت سیره و سنت
۷۴	..... گفتار سوم: دلایل اعتبار سیره معصومان
۷۸	..... ۱. عصمت
۸۰	..... ۲. حجت
۸۲	..... ۳. اسوه
۸۵	..... اسوه در کلام امامان
۸۸	..... کلمه مرادف اسوه و معنای شیعه
۸۹	..... جمع‌بندی
۹۳	..... فصل دوم: کتب اربعه
۹۳	..... مقدمه
۹۴	..... گفتار اول: سیر نگارش حدیث و اصول اولیه
۹۵	..... معنای حدیث
۹۸	..... دو دیدگاه درباره تدوین حدیث
۱۰۰	..... آثاری مکتوب از امیرالمؤمنین علی (ع)
۱۰۴	..... تشویق امیرالمؤمنین به کتابت

فهرست مطالب ۷

- ۱۰۶ ..... ادامه نگارش حدیث در میان شیعیان
- ۱۰۷ ..... معنای اصل و تفاوت آن با کتاب
- ۱۰۹ ..... عنایت شیخ طوسی به معرفی اصول شیعه
- ۱۱۲ ..... نگارش اصول اربعه مائه (چهارصدگانه)
- ۱۱۴ ..... تعداد اصول و کتب شیعه در عصر امامان
- ۱۱۶ ..... گفتار دوم: تدوین جوامع حدیثی شیعه
- ۱۱۶ ..... جوامع اولیه شیعه
- ۱۱۷ ..... اولین کتاب جامع شیعه
- ۱۱۹ ..... دیگر جوامع اولیه
- ۱۲۲ ..... جوامع موجود شیعه (کتب اربعه)
- ۱۲۳ ..... جوامع حدیثی بعدی
- ۱۲۴ ..... راه‌های اعتماد به احادیث نزد علما تا قرن هفتم
- ۱۲۹ ..... اقسام حدیث نزد متأخران
- ۱۳۰ ..... شیوه انتخاب احادیث
- ۱۳۱ ..... گفتار سوم: معرفی کتب اربعه
- ۱۳۲ ..... ۱. الکافی
- ۱۳۲ ..... مؤلف کافی
- ۱۳۵ ..... دیدگاه علما درباره کافی
- ۱۳۶ ..... ساختار کلی کافی
- ۱۴۲ ..... نسخه‌ها و شرح‌های کافی
- ۱۴۳ ..... شرح‌ها و ترجمه‌ها
- ۱۴۴ ..... کتاب‌هایی پیرامون کافی

۱۴۵	۲. کتاب من لایحضره الفقیه
۱۴۶	صدوق مؤلف کتاب من لایحضره الفقیه
۱۴۹	تألیفات شیخ صدوق
۱۵۰	ساختار من لایحضره الفقیه
۱۵۶	نسخه‌ها و شرح‌ها و ترجمه‌ها
۱۵۷	۳. تهذیب الأحکام
۱۵۹	دیدگاه‌ها درباره شیخ طوسی و تهذیب الأحکام
۱۶۲	ساختار تهذیب الأحکام
۱۶۵	نسخه‌ها، شرح‌ها و ترجمه‌های تهذیب الأحکام
۱۶۷	۴. الإستبصار فیما اختلف فیہ الأخبار
۱۶۸	نسخه‌ها و شرح‌های استبصار
۱۶۹	جمع‌بندی

بخش دوم: زندگانی معصومان (علیهم السلام)

۱۷۵	فصل اول: پیامبر، فاطمه و امام علی (علیهم السلام)
۱۷۵	مقدمه
۱۷۹	گفتار اول: زندگانی رسول خدا (صلی الله علیه و آله)
۱۸۰	۱. از تولد تا بعثت
۱۸۱	تاریخ تولد پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله)
۱۸۲	بررسی دو نقل در تاریخ تولد پیامبر (صلی الله علیه و آله)
۱۸۶	محل تولد
۱۸۶	خبر اهل کتاب از تولد پیامبر
۱۸۸	عقیقه و نامگذاری پیامبر

۱۹۰	درگذشت پدر و مادر
۱۹۰	علت یتیمی پیامبر
۱۹۱	سیمای پیامبر
۱۹۲	عبدالطلب جد رسول خدا ﷺ
۱۹۹	ابوطالب و پیامبر
۲۰۰	ازدواج با خدیجه
۲۰۰	موقعیت خدیجه
۲۰۱	فرزندان پیامبر از خدیجه
۲۰۲	درگذشت خدیجه و ابوطالب
۲۰۳	نقد و بررسی
۲۰۴	نصب حجرالاسود توسط پیامبر در جاهلیت
۲۰۶	۲. از بعثت تا هجرت
۲۰۷	عکس العمل‌ها در برابر رسالت پیامبر
۲۰۹	دفاع ابوطالب و حمزه از پیامبر
۲۱۱	معراج پیامبر
۲۱۲	شکنجه مسلمانان در مکه
۲۱۳	هجرت به حبشه
۲۱۴	۳. از هجرت تا رحلت
۲۱۶	ویژگی‌های خاص پیامبر
۲۱۸	همسران پیامبر
۲۱۹	مسائل و نکاتی درباره همسران پیامبر
۲۲۲	وصیت پیامبر به علی علیه السلام

- ۲۲۲..... درگذشت پیامبر صلی الله علیه و آله
- ۲۲۴..... فضیلت زیارت پیامبر صلی الله علیه و آله
- ۲۲۵..... گفتار دوم: نسب علی بن ابی طالب امیر المؤمنین علیه السلام
- ۲۲۶..... دوران زندگانی امیر المؤمنین علیه السلام
- ۲۲۷..... پدر و مادر علی علیه السلام
- ۲۲۸..... نقد و بررسی
- ۲۳۰..... فاطمه بنت اسد
- ۲۳۱..... احترام پیامبر به فاطمه مادر علی علیه السلام
- ۲۳۲..... فواید احترام به فاطمه، ابوطالب و خویشان پیامبر
- ۲۳۲..... درگذشت فاطمه مادر علی علیه السلام و دفن وی
- ۲۳۳..... گفتار سوم: فاطمه زهرا علیه السلام
- ۲۳۴..... محل دفن فاطمه علیه السلام
- ۲۳۵..... فاطمه علیه السلام اسوه زنان
- ۲۳۶..... القاب فاطمه علیه السلام و احترام به نام او
- ۲۳۷..... ازدواج علی و فاطمه علیه السلام
- ۲۳۷..... آموزش مسائل زنان به فاطمه
- ۲۳۹..... تسبیح فاطمه زهرا علیه السلام
- ۲۴۱..... فصل دوم: امام حسن، امام حسین و امام سجاد علیهم السلام
- ۲۴۱..... مقدمه
- ۲۴۲..... گفتار اول: نسب حسن بن علی بن ابی طالب علیه السلام
- ۲۴۵..... انتخاب نام حسن و حسین توسط پیامبر
- ۲۴۶..... عقیقه حسن و حسین علیهما السلام
- ۲۴۷..... جایگاه نماز امام حسن علیه السلام در مسجد کوفه

۲۴۸	صلح امام حسن علیه السلام
۲۴۹	مسموم شدن امام حسن علیه السلام
۲۵۰	گفتار دوم: نسب حسین بن علی علیه السلام
۲۵۱	خبر شهادت امام حسین علیه السلام قبل از تولد
۲۵۲	حرکت امام حسین علیه السلام به سمت کوفه
۲۵۴	گفتار سوم: نسب امام سجاد، علی بن الحسین علیه السلام
۲۵۵	نکته
۲۵۶	تحقیق درباره مادر امام سجاد علیه السلام
۲۵۷	نام‌ها و نسب مادر امام سجاد علیه السلام
۲۵۸	زمان اسارت مادر امام سجاد علیه السلام
۲۶۱	نتیجه گیری
۲۶۳	فصل سوم: امام باقر و امام صادق علیه السلام
۲۶۳	مقدمه
۲۶۶	گفتار اول: نسب ابو جعفر محمد بن علی باقر علیه السلام
۲۶۷	گفتار دوم: نسب ابو عبدالله جعفر بن محمد صادق علیه السلام
۲۷۱	فصل چهارم: امام کاظم، امام رضا و امام جواد علیه السلام
۲۷۱	مقدمه
۲۷۱	گفتار اول: نسب ابو الحسن موسی بن جعفر علیه السلام
۲۷۳	حمیده مادر امام کاظم علیه السلام
۲۷۵	مدت زندان و بازداشت امام کاظم علیه السلام
۲۷۶	گفتار دوم: نسب امام علی بن موسی الرضا علیه السلام
۲۷۷	گفتار سوم: نسب ابو جعفر محمد بن علی علیه السلام امام نهم

فصل پنجم: امام هادی، امام عسکری و امام عصر علیهم السلام	۲۷۹
مقدمه	۲۷۹
گفتار اول: نسب امام دهم، ابوالحسن علی بن محمد هادی علیه السلام	۲۸۰
متوکل و امام هادی علیه السلام	۲۸۱
۱. نذر مادر متوکل و سعایت افراد	۲۸۱
۲. بردن امام هادی علیه السلام به سامرا و نامه متوکل	۲۸۳
۳. ترطئه برآی بدنام کردن حضرت توسط موسی مبرقع	۲۸۵
گفتار دوم: نسب امام یازدهم ابومحمد حسن بن علی عسکری علیه السلام	۲۸۶
گفتار سوم: تولد صاحب الزمان امام دوازدهم	۲۸۸
قیام قائم آل محمد	۲۸۹
توقعات	۲۹۲
جمع‌بندی	۲۹۲
کتاب‌نامه	۲۹۷

نمایه‌ها

آیات	۳۳۳
روایات	۳۳۶
موضوعات	۳۴۳
اعلام و مشاهیر	۳۶۲
کتاب‌ها	۳۶۷
مکان‌ها	۳۷۰
اشعار	۳۷۱

سخنی با خواننده

کتاب اربعه از مهم ترین آثار و مجموعه های حدیثی شیعه است که از دیرباز مورد توجه بوده و منبعی ارزنده برای استخراج احکام فقهی و عقاید دینی است. نویسندگان آن از بزرگ ترین دانشمندان شیعه و دارای آثار متعددی بوده و از جایگاه والایی برخوردار هستند. این کتاب ها از زمان تألیف در قرن چهارم و پنجم مورد اعتماد عالمان شیعه بوده و همواره بر حفاظت و استنساخ آنها تأکید داشته اند. این آثار بیشتر منبع فقهی بوده و به ابعاد دیگر آنها از جمله تاریخ و سیره معصومان (علیهم السلام) کمتر توجه شده است. در حالی که این کتاب ها منبعی ارزشمند برای شناخت سیره اهل بیت (علیهم السلام) به شمار رفته و بین محققان و سیره زندگانی رسول خدا (صلی الله علیه و آله) و فرزندان گرامی شان با استفاده از روایات رسیده و ثبت شده در این آثار ضروری و جای آن در میان پژوهش های تاریخ و سیره خالی است. ارائه سیره معصومان (علیهم السلام) از کتاب اربعه دستورالعمل غنی برای سبک زندگی و رفتار منطقی مسلمانان در ابعاد مختلف فرهنگی، آموزشی، اجتماعی، عبادی، سیاسی، نظامی و اقتصادی است که از منابع معتبر استخراج شده و می تواند ما را از افتادن در ورطه اخبار نادرست و جعلی باز دارد.

پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت علیهم السلام که واکاوی و تبیین دقیق سیره معصومان علیهم السلام را سرلوحه کار خویش قرار داده است، پس از واگذاری این موضوع به یکی از علاقه‌مندان پژوهشگران توانمند این عرصه، هرکدام از موضوعات سیره را در کتابی سامان داد و در اختیار علاقه‌مندان و پیروان اهل بیت علیهم السلام گذاشت.

کتاب حاضر محصول تلاش فکری و علمی حجت‌الاسلام و المسلمین جناب آقای علی کبر ذاکری است و ما را با زاویه‌های جدیدی از میراث شیعه آشنا می‌سازد. این کتاب دسته‌ای از مهم‌ترین منابع سیره معصومان علیهم السلام را از زاویه‌ای معرفی می‌کند که کمتر مورد واکاوی قرار گرفته و بر آن است تا افراد را با کتب اربعه و زندگانی حضرت محمد صلی الله علیه و آله، حضرت زهرا علیها السلام و ائمه اطهار علیهم السلام در کتاب‌های چهارگانه شیعه آشنا نماید.

بی تردید اجرای این پژوهش و نهایی علمی آن علاوه بر نویسنده مدیون تلاش‌های ارزنده مدیر محترم پیشین گروه سیره اهل بیت علیهم السلام حجت‌الاسلام و المسلمین آقای دکتر مصطفی صادقی، ناظر پژوهشی حجت‌الاسلام و المسلمین جناب آقای دکتر محمدکاظم رحمان‌ستایش، ارزیاب محترم حجت‌الاسلام و المسلمین آقای حسین عبدالمحمدی و اعضای محترم شورای پژوهشی پژوهشکده آیت‌الله محمدهادی یوسفی غروی، حجج‌الاسلام آقایان رمضان محمدی، محمدجواد صاحبی، سیدقاسم رزاقی، علی الهی تبار و آقایان دکتر نعمت‌الله صفری فروشانی و دکتر سیدحسین فلاح‌زاده، مدیر محترم امور پژوهشی حجت‌الاسلام و المسلمین مهدی نورمحمدی، کارشناس محترم گروه حجت‌الاسلام آقای سیدرسول کاظمی نسب و آقای مهدی بنی حسن است که جا دارد از زحمات و تلاش‌های ایشان قدردانی به عمل آید.

از رئیس محترم پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، حجت الاسلام و المسلمین دکتر نجف لک زایی تشکر می‌کنم که بدون پشتیبانی و یاریگری بی‌دریغ و مؤثر ایشان، پژوهش حاضر به سرانجام نمی‌رسید.

همچنین بایسته و شایسته است از اداره نشر پژوهشگاه که فرایند آماده‌سازی اثر و چاپ و نشر آن را بر عهده داشتند سپاسگزاری کنم.

پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت علیهم‌السلام در راستای حیات و بالندگی علم و دانش، آثار خود را در اختیار جامعه علمی قرار داده، پیشاپیش از انتقادهای پیشنهادهای علمی همه استادان، صاحب‌نظران و پژوهشگران محترم استقبال می‌کند. امید است این فعالیت‌های علمی زمینه‌ساز رشد و پویایی دانش تاریخ و به دنبال آن تمدن اسلامی گردد.

دکتر حمیدرضا مطهری

رئیس پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت علیهم‌السلام

پیش‌گفتار

کتاب اربعه نامی منتهود بین فقیهان و دانشمندان و شیعیان است. این کتاب‌ها از مهم‌ترین و تأثیرگذارترین آثار در میان شیعیان امامیه هستند و بن‌مایه فقه شیعه و پایه و اساس عمل و سبک زندگی شیعیان را تشکیل می‌دهند. کتاب الکافی (شامل اصول، فروع و روضه) و کتاب‌های من لایحضره الفقیه، تهذیب الأحکام و الإستبصار فیما اختلف فیہ الأخبار از آغازین سال‌های تدوین، مورد عنایت دانشمندان شیعه بوده‌اند. هر یک از این چهار کتاب دارای نسخه‌های خطی متعددی است که در طول زمان توسط علاقه‌مندان به اهل بیت کتابت شده است. فقهای شیعه در آثار فقهی خود از این کتاب‌ها استفاده کرده و به آن اعتبار تام داشته و دارند. بسیاری از نظرهای عقیدتی و فقهی شیعیان ریشه در این چهار کتاب دارد. در مسائل عقیدتی اصول کافی که بخش اول کافی است، نقش بی‌بدیلی دارد.

فقها در استخراج احکام از مجموع این چهار کتاب بهره می‌بردند؛ به گونه‌ای که می‌گویند خبری که آن را محمد بن ثلثه؛ محمد‌های سه‌گانه، محمد بن یعقوب کلینی، محمد بن علی بن بابویه قمی و محمد بن حسن طوسی، نقل کنند، از اعتبار

ویژه‌ای برخوردار است.^۱ این کتب را از اواسط قرن پنجم تا اواخر قرن یازدهم مرجع اصلی فقها در استنباط احکام دانسته‌اند.^۲ بعد از آن به‌مرور که جوامع بعدی به‌ویژه وسائل الشیعه تدوین شد، به سبب باب‌بندی مناسب و استفاده از دیگر منابع حدیثی شیعه، کتب اربعه کمتر مورد مراجعه قرار می‌گرفت.

به سبب کاستی‌های وسائل الشیعه در تقطیع روایات و ارجاع‌های متعدد آن، مرحوم آیت‌الله العظمی بروجردی طرحی برای تدوین کتاب جامع احادیث الشیعه داد که شامل منابع وسائل و مستدرک الوسائل است و جلد اول آن در زمان حیات ایشان منتشر گشت و ادامه کار را یکی از شاگردانشان، مرحوم اسماعیل معری تدوین و تکمیل کرد. نتیجه این طرح نیز بی‌توجهی به کتب اربعه است؛ زیرا فقط در موارد خاصی به این کتب مراجعه می‌شود. این بی‌توجهی متأسفانه، به‌جز در مورد اصول کلی و روضه کافی، تاکنون ادامه داشته است. در حالی که ترجمه‌های متعددی از اصول و روضه کافی در اختیار است، فروع کافی و کتاب من لایحضره الفقیه فقط یک ترجمه دارند و برای تهذیب ترجمه کاملی در دسترس نیست؛ این در حالی است که بخشی از سیره معصومان در بخش فروع قرار دارد که مورد بی‌توجهی قرار گرفته و در تسلیل سیره عملی معصومان از آنها غفلت شده است.

کتاب کافی نکات زیادی از سیره معصومان را نقل کرده که بخشی از این روایات در تهذیب الأحکام نیامده است و در وسائل الشیعه نیز فرازهای

۱. محمدباقر بهبهانی؛ الحاشیه علی مدارک الأحکام؛ ج ۲، ص ۳۶۹. سیدجواد عاملی؛ مفتاح الکرامه فی شرح قواعد العلامه؛ ج ۱۰، ص ۲۷۷. محمدحسن نجفی؛ جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام؛ ج ۸، ص ۱۳۱. سیداحمد خوانساری؛ جامع المدارک فی شرح مختصر النافع؛ ج ۶، صص ۱۷۲ و ۲۳۰.

۲. جعفر سبحانی تبریزی؛ تأریخ الفقه الإسلامی و أذواره؛ ص ۴۱۳.

سیره‌ای آن حذف شده است. در من لایحضره الفقیه آثاری از سیره معصومان نقل شده که برای عموم قابل استفاده است؛ مانند نواهی پیامبر،^۱ سخنان رسول خدا ﷺ به امیر مؤمنان (علیه السلام) و ابوذر^۲ نامه حضرت علی (علیه السلام) به محمد بن حنفیه^۳ و مشابه آن.

ما در این پژوهش با نگاهی تاریخی و از بعد سیره و عمل اهل بیت (علیهم السلام) این چهار کتاب را مورد کنکاش قرار داده‌ایم و نگاه فقهی و توجه به مسائل فقهی مدنظر ما بوده است؛ هرچند اخباری که جنبه فقهی دارد، در موارد زیادی جنبه سیره‌ای نیز دارد. روشن است که سیره معصومان برای تمام اقشار قابل درک و فهم است و بسیاری از مردم می‌توانند از آن بهره‌مند شوند.

گفتنی است نویسندگان کتاب اربعه در شیوه نگارش یکسان عمل نکرده‌اند و باورهای کلامی آنان نیز در شیوه نگارش کتاب‌ها نقش داشته است، برای مثال کلینی بخش اول کتاب خود را به اصول دین اختصاص داده، چون بحث امامت در شیعه جزو اصول دین است و روایات مربوط به خمس و انفال را در پایان کتاب حجت آورده است.^۴

به نظر می‌رسد چون شیخ صدوق جهاد را وظیفه امام معصوم می‌دانسته در کتاب من لایحضره الفقیه اخبار کتاب جهاد را نیاورده است. این گونه مسائل نشان‌دهنده تأثیر باورهای این بزرگان در تدوین کتب اربعه است. صدوق در

۱. شیخ صدوق؛ من لایحضره الفقیه؛ ج ۴، ص ۱۸۳.

۲. همان، ص ۳۵۲-۳۷۶.

۳. همان، ص ۳۸۴.

۴. محمد بن یعقوب کلینی؛ الکافی؛ ج ۱، ص ۵۳۸، بَابُ الْفَقَاءِ وَ الْأَنْفَالِ وَ تَفْسِيرِ الْخُمْسِ وَ حُدُودِهِ وَ مَا يَجِبُ فِيهِ.

کتاب هدایه که عنوان کامل آن «الهدایة فی الأصول و الفروع» است، در ابواب اصول، باب هفتم آن را به امر به معروف اختصاص داده است^۱ و بعد بایی درباره جهاد دارد که طبق مطالب منقول در آن، باید با حضور امام عادل انجام پذیرد.^۲ منظور وی از امام عادل در این باب، امام معصوم است و جهاد همراه با امام را جهاد سنت می‌شمارد که وظیفه امام است.^۳ وی در کتاب زکات هدایه بایی درباره خمس دارد؛^۴ همچنین در من لایحضره الفقیه، روایات خمس را در کتاب زکات آورده است.^۵ صدوق در کتاب المقنع نیز بایی را به خمس اختصاص داده که در ذیل ابواب زکات آمده است.^۶ اگر بر این باور باشیم که فقه الرضا رساله پدر شیخ صدوق، علی بن حسین بن موسی بن بابویه قمی است، می‌بینیم در این اثر سخنی درباره جهاد نیست؛ ولی در این کتاب باب ۱۰۳ به معروف^۷ و باب ۱۰۴ به امر به معروف و نهی از منکر^۸ اختصاص یافته است.

اهمیت و ضرورت تحقیق

کتب اربعه از مهم‌ترین تراث مکتوب شیعه است که باید از آن پاسداری شده به آن اهمیت لازم داده شود و به شبهات آن پاسخ داده شود و چنانچه مطالب قابل

۱. شیخ صدوق؛ الهدایة فی الأصول و الفروع؛ ص ۵۶، باب الأمر بالمعروف و النهی عن المنکر.

۲. همان، ص ۵۷، ۸. باب الجهاد فی سبیل الله.

۳. همان، ص ۵۹: «و هو سنة علی الإمام أن يأتي العدو مع الأمة فيجاهدهم».

۴. همان، ص ۱۷۷، ۸۳. باب الخمس.

۵. همو، من لایحضره الفقیه؛ ج ۲، ص ۳۹، باب الخمس.

۶. همو، المقنع؛ ص ۱۷۱، باب الخمس.

۷. فقه الرضا؛ ص ۳۷۳، ۱۰۳، باب المعروف.

۸. همان، ص ۳۷۵، ۱۰۴، باب الأمر بالمعروف و النهی عن المنکر.

نقد در آن وجود دارد، از سوی شیعیان منصفانه مورد ارزیابی قرار گیرد تا دستاویزی برای حمله دیگران نشود. پرداختن به کتب اربعه و استخراج سیره معصومان از آن، با اهداف مختلف مورد توجه بوده است. ما برای نگارش این طرح مهم که برای اولین بار مطرح شده است، اهداف ذیل را در نظر داشته‌ایم:

۱. به جهت اهمیتی که این کتب دارند، سیره‌ای که در آنها آمده، برای شیعیان بسیار ارزشمند و مورد توجه است و اهتمام بزرگان شیعه را به سیره نشان می‌دهد. ما با توجه به سیره معصومان (علیهم‌السلام) می‌توانیم به سبک زندگی مناسبی دست یابیم. نقل حوادث و وقایع در ابواب مختلف فقهی نشان می‌دهد سیره و عمل معصومان (علیهم‌السلام) نزد آنها از جایگاه خاصی برخوردار بوده است.

ثقة الاسلام کلینی عنایت خاصی به سیره داشته است و در موارد متعدد از سیره معصومان (علیهم‌السلام) و حتی بزرگان شیعۀ مانند سلمان^۱ و ابوذر^۲ در فروع کافی که مشتمل بر کتب فقهی است غیر از اصول و روضه، استفاده کرده است. وقتی کلینی در کتاب عقیقه بابی با عنوان عقیقه حسن و حسین (علیهم‌السلام) دارد،^۳ نشان می‌دهد سیره معصومان (علیهم‌السلام) برای وی ارزش فقهی داشته است.

شیخ صدوق در مرحله بعد از کلینی، در نقل سیره قرار دارد؛ گرچه حجم کتاب من لایحضره الفقیه قابل مقایسه با کتاب کافی و تهذیب الأحکام نیست. شیخ طوسی در کتاب تهذیب الأحکام با اینکه بسیاری از روایات کتاب کافی را نقل کرده، اخبار تاریخی را کمتر آورده است؛ شاید علت این بوده که شیخ در تهذیب الأحکام آن گونه که در مقدمه آن ذکر کرده، تلاش کرده است به حل

۱. محمد بن یعقوب کلینی؛ الکافی؛ ج ۵، صص ۶۸ و ۸۹ و ج ۶، ص ۲۰۴.

۲. همان، ج ۵، ص ۶۸ و ج ۶، ص ۵۳۷.

۳. همان، ج ۶، ص ۳۲: «بَابُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ وَ فَاطِمَةَ ﷺ عَقَّا عَنْ الْحَسَنِ وَ الْحُسَيْنِ ﷺ».

مشکل اخبار مختلف و متضاد پیردازد و در حد شرح کتاب مقتعه مفید به اخبار توجه کند^۱ تا اتهام علیه شیعه را پاسخ گوید و کتاب استادش را شرح دهد؛ بنابراین میزان اخبار سیره در هر یک از آثار این سه عالم بزرگ متفاوت است.

بعید نیست این بی‌توجهی به اخبار سیره و تاریخ در میان علمای شیعه به جهت پیروی از روش شیخ طوسی در تهذیب الأحکام بوده باشد که بسیاری از دیدگاه‌های شیخ طوسی به عنوان قول مشهور، شهرت یافته است؛ البته شیخ طوسی در کتاب‌های فقهی خود مانند مبسوط و خلاف تا حدودی به سیره توجه داشته است که جای تحقیق دارد. این نکته نشان می‌دهد سیره بر خلاف آنچه در حوزه‌ها و اندیشه اصریان مطرح است، از جایگاه والایی در بین قدمای برخوردار بوده است و به آن اهمیت زیادی می‌داده‌اند.

اهل سنت نه تنها به فعل و عمل پیامبر صلی الله علیه و آله به عنوان مدرک احکام می‌نگرند، بلکه به جهت محرومیت از شخصیت‌هایی مانند امامان ما، به عمل صحابه نیز به این دید می‌نگرند و جمعی از آنان، عمل صحابه^۲ و اقوال آنان را از مدارک احکام و حجت می‌شمرند^۳ و قول صحابی را سنت می‌دانند.^۴

۲. واقعیت این است که اهل سنت به کتب صحاح خود توجه بیشتری دارند، به‌ویژه به صحیح بخاری. آنان شرح‌های مختلفی بر این کتاب‌ها دارند؛ اما اکثر آنچه از دانشمندان شیعه درباره شرح این چهار اثر گرانها وجود دارد، مربوط به دوران صفویه است. علمای بعدی کمتر به شرح این آثار پرداخته‌اند و اگر هم

۱. شیخ طوسی: تهذیب الأحکام؛ ج ۱، ص ۲.

۲. ابو عبدالله محمد بن عمر فخر رازی: المحصول فی علم الاصول؛ ج ۶، ص ۱۷۴ (مؤسسة الرساله).

۳. محمد تقی حکیم: الأصول العامة فی الفقه المقارن؛ ص ۱۳۵.

۴. ابو عبدالله محمد بن عبدالله حاکم نیشابوری: المستدرک علی الصحیحین؛ ج ۱، ص ۵۱۰ و ج ۴،

ص ۳۲۹: «وقد أجمعوا علی أن قول الصحابی سنة».

پرداخته‌اند، در جهت پاسخگویی به شبهاتی است که بر این کتب، به‌ویژه کافی وارد شده است. آنچه از ترجمه‌های کتاب کافی وجود دارد، از اصول و روضه کافی است نه تمام کافی؛ البته برخی از علما فروع کافی را اخیراً ترجمه کرده‌اند؛ اما کافی نیست. ترجمه مناسبی از من لایحضره الفقیه وجود دارد. لازم است از زمانی که طلاب ادبیات می‌خوانند، با احادیث اهل بیت آشنا شوند. این آشنایی چندین خاصیت دارد؛ هم با بخشی از معارف اسلامی آشنا می‌شوند و هم ذخیره‌ای برای سخنرانی و منبر آنان است و از جانب دیگر ذخیره عظیمی است برای دورانی که به مرحله اجتهاد می‌رسند و به استنباط احکام می‌پردازند؛ افزون بر این، آشنائی با کتب حدیث و میراث اهل بیت در خودسازی و رشد معنوی انسان نیز نقش ارزشمندی دارد.

۳. با گسترش تشیع در جهان، حملات علیه شیعه زیاد شده است؛ به‌ویژه از سوی عالمانی که تحت سلطه حکومت‌های مزدور هستند. افرادی نیز به نقد و بررسی کتب اربعه به‌ویژه کتاب شریف کافی پرداخته‌اند و سعی کرده‌اند با ضعیف‌شمردن روایات آن، در صدد تخطئه تفکر شیعه و فقه آن برآیند؛ درحالی‌که می‌دانیم بزرگان به این کتب اهتمام زیادی داشته‌اند و منافع بسیاری از دیدگاه‌های عقیدتی و فقهی شیعه، این چهار اثر گرانبهاست.

برخی از اشکالات آنان به اعتقادات شیعه است که در اصول کافی آمده است. بدیهی است معیارهای آنان و پیش‌فرض‌های نقد آنان متفاوت است. به جهت اطلاعات کمی که از اعتبار این آثار نزد شیعه دارند، با ملاک‌هایی خاص به نقد اخبار کلامی اصول کافی پرداخته‌اند و برخی اشکالات سندی را مطرح کرده و از این طریق در جهت نفی باورهای شیعه برآمده‌اند.

در پاسخ به این نوع شبهه‌ها باید گفت: گرچه ما مدعی صحت تمام اخبار

این کتب نیستیم، مانند آنچه اهل سنت راجع به صحیح بخاری و صحیح مسلم معتقدند و تمام اخبار آن دو را صحیح می‌دانند، بر این باوریم که بسیاری از اخبار آن چهار اثر، معتبر و قابل استناد است و این اخبار از طریق بزرگان شیعه از طبقه‌ای به طبقه دیگر رسیده و به عنوان باور آنان و اخبار صحیح برایشان مطرح بوده است.

واقعیت این است که تا قرن هفتم، زمان علامه حلی و استادش احمد بن طائوس حلی، روایات نزد علمای شیعه دو قسم بیشتر نبوده است: صحیح و ضعیف و صحت روایات از طریق منابع مختلفی که در دسترس بوده مورد توجه قرار می‌گرفته است؛ به همین جهت شیخ صدوق و ثقة الاسلام کلینی صحت اخباری را که نقل کرده‌اند، در آثار کتاب‌های خود تأیید نموده‌اند.

شیخ طوسی در *عدة الأصول* مسأله‌ای را مطرح می‌کند که بسیار تأثیرگذار است. او بیان می‌کند امام صادق علیه السلام فرمود: در موردی که خبری نداشته باشیم، به اخبار علمای عامه که از امیر مؤمنان علیه السلام نقل کرده‌اند اعتماد می‌شود؛^۱ افزون بر اینکه ضعف خبر همیشه مرداف با نادرستی و صحتی بودن آن نیست. چه بسا اخبار ضعیفی که از نظر محتوا مطابق با اصول و باورهای عقیدتی و فقهی باشد و ناقل آن، خبر را در زمان استقامت و قبل از انحراف خود نقل کرده باشد. درباره اشکالات تاریخی باید گفت اگر خبری نکته‌ای بر خلاف اخبار مسلم تاریخی داشته باشد، چه خبر مسند باشد و چه اظهارات نویسندگان کتب اربعه باشد، مورد نقد و بررسی ما قرار می‌گیرد.

۴. نکته دیگری که باعث شد به طرح سیره در کتب اربعه پرداخته شود این

۱. شیخ طوسی؛ *عدة فی اصول الفقه*، ج ۱، ص ۱۴۹.

است که متأسفانه این منابع در حوزه‌های علمیه متروک واقع شده‌اند. نگاهی به شمارگان چاپ این کتاب‌ها، این نکته را نشان می‌دهد. آنچه از ذاکره حوزه استفاده می‌شود این است که مجتهدان بیشتر به وسائل الشیعه مراجعه می‌کنند و مبنای درس استادان و اجتهاد و استناد آنها این کتاب است؛ زیرا وسائل کتابی جامع و از باب‌بندی مناسبی برخوردار است که امکان دسترسی به منابع روایی را برای استنباط یک موضوع به آسانی فراهم می‌سازد. مرحوم شیخ حر عاملی اخبار آن را در کتب معتبره شیعه گردآوری کرده است و برخی نقل ایشان را دلیل بر اعتبار خبر می‌دانند.

اگر بخواهیم بنحویں به موضوع نگاه کنیم، درمی‌یابیم بسیاری از طلاب وسائل الشیعه را در منزل دارند و به آن مراجعه می‌کنند؛ درحالی‌که با کتاب شریف کافی، من لایحضره الفقیه، تهذیب الاحکام و استبصار بیگانه هستند و حداکثر به اصول کافی و روضه کافی توجه دارند. دلیل روشن دیگر آن، تحقیقات و چاپ‌های متعدد وسائل الشیعه است. این در حالی است که آیت‌الله العظمی بروجردی به جهت نقص‌هایی که وسائل الشیعه داشت، از آن ناراضی بود؛ زیرا صاحب وسائل بسیاری از روایات را تقطیع کرده است؛ لذا ایشان در صدد تدوین کتاب جامع احادیث الشیعه برآمد که در زمان ایشان فقط جلد اول آن منتشر شد. بررسی سیره در کتب اربعه نشان می‌دهد در این کتاب‌ها دُرهای گرانبایی هست که با وجود وسائل الشیعه از یاد رفته‌اند. مشکل دیگر وسائل تقطیع احادیث است که امکان دسترسی به کل خبر را سخت کرده است؛ به همین جهت برداشت از روایات و استنباط حکم شرعی متفاوت می‌شود. شنیده و دیده شده که برخی فقهای معاصر به همین جهت به وسائل الشیعه مراجعه نمی‌کنند.

۵. نکته بعدی توجه به آشتی فقه و سیره است. به این معنا که گاهی اهل علم

در منابع مطلبی از سیره معصومان (علیهم السلام) بیان می‌کنند که با احکام فقهی متفاوت است. اگر ما سیره را از منابع معتبر که دارای سند معتبر هستند استخراج کنیم، معنا ندارد که فقه با سیره معصوم مخالف و متفاوت باشد؛ زیرا سیره یکی از منابع احکام است؛ اما چون آنچه از سیره نقل می‌شود تاریخ تلقی می‌شود و از کتب تاریخی نقل می‌گردد نه منابع حدیثی معتبر، نوعی تضاد بین احکام فقهی و سیره معصومان ظهور و بروز می‌کند. این تضاد از یک طرف فقه را از عرصه زندگی دور نگه می‌دارد و از جانب دیگر سیره را برای مردم غیر عملی جلوه می‌دهد و در حد یک فضیلت خاص تنزل می‌دهد؛ در حالی که این دو باید مکمل یکدیگر باشند؛ زیرا فعل معصوم نشانه صحت عمل و تشویق به آن است؛ برای نمونه ما می‌بینیم امام صادق (علیه السلام) در پاسخ به سش معاویه بن عمار در تفاوت بین معتمر و متمتع، به عمل امام حسین (علیه السلام) استناد می‌کند که ایشان در ذی حجه عمره مفرده انجام داده نه عمره حج تمتع؛ در نتیجه حضرت در ایام حج و روز ترویبه مکه را به قصد عراق ترک کرده است؛^۱ یعنی عمل و سیره امام را برابر با فقه ارزیابی می‌کند و به تعبیر دیگر حکم صحیح فقهی را از سیره امام استنباط می‌کند. البته ممکن است در مواردی برخی اعمال معصومان (علیهم السلام) بر اساس تنبیه باشد. گاهی این تنبیه از حکومت است و زمانی از گروه‌های تندرو مخالف معصوم که ممکن است در فهم مسائل دچار مشکل شوند. این مشکل درباره احادیث هم وجود دارد. استخراج سیره از کتب اربعه تا حدودی این مشکل را برطرف می‌کند؛ زیرا سیره

۱. محمد بن یعقوب کلینی؛ الکافی؛ ج ۴، ص ۵۳۵. شیخ طوسی؛ تهذیب الأحکام؛ ج ۵، ص ۴۳۷. همو، الاستبصار؛ ج ۲، ص ۳۲۸: «و الْمُعْتَمِرُ إِذَا فَرَغَ مِنْهَا ذَهَبَ حَيْثُ شَاءَ وَ قَدِ اعْتَمَرَ الْحُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ (علیه السلام) فِي ذِي الْحِجَّةِ ثُمَّ رَاحَ يَوْمَ الثَّوْبَةِ إِلَى الْعِرَاقِ وَ النَّاسُ يَزُوحُونَ إِلَى مِئَى وَ لَا بَأْسَ بِالْعُمَرَةِ فِي ذِي الْحِجَّةِ لِمَنْ لَا يُرِيدُ الْحَجَّ».

از منبعی معتبر نقل می‌شود که در فقه هم قابل استناد و کاربرد است.

شیوه نگارش

برای دستیابی به سیره معصومان (علیهم‌السلام) در کتب اربعه که متشکل از ۲۶ مجلد است، مدتی به مطالعه و فیش‌برداری پرداخته شده و موارد سیره عملی همراه با عناوین از طریق نرم‌افزار استخراج و در کتب و ابواب مختلف فقهی جداگانه تدویر شده است. پس از استخراج موضوعات، طرح نگاشته شد.

در عین حال که این پژوهش گزارشی توصیفی - تحلیلی است، در مواردی به نقد و بررسی گزارش‌های کتب اربعه نیز پرداخته و اشکالات برخی اخبار نقل‌شده را با توجه به دیگر منابع، ارزیابی کرده‌ایم. اکنون به بیان چند نکته لازم می‌پردازیم:

۱. منظور از سیره در این اثر فعل و ترک معصوم است نه گفتار آنان؛ گرچه یک بار کاری انجام گرفته باشد. برخی بر این نظرند که سیره شامل مواردی می‌شود که در آن واژه «کان» همراه با فعل مضارع آمده باشد، چون که بر استمرار دلالت دارد. در برابر این دیدگاه می‌توان گفت: در روایات ما از عمل و فعل معصومان (علیهم‌السلام) که یک بار و در یک حادثه رخ داده، تعبیر به سیره شده است؛ بدان جهت که عمل معصوم بسیار مهم و گرانبهاست. امام صادق (علیه‌السلام) درباره سیره امیر مؤمنان (علیه‌السلام) در برخورد با مردم بصره و اصحاب جمل از تعبیر سیره استفاده کرده، در حالی که یک بار رخ داده است. حضرت می‌فرماید: «وَكَانَتِ السَّيْرَةُ فِيهِمْ مِنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ (علیه‌السلام) مَا كَانَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ (ﷺ) فِي أَهْلِ مَكَّةَ يَوْمَ فَتَحَ مَكَّةَ: «سیره»

امیرمؤمنان (علیه السلام) درباره اصحاب جمل مانند سیره رسول خدا (صلی الله علیه و آله) درباره مردم مکه بوده است؛^۱ یعنی حضرت درباره آنان گذشت کرده است. همین موضوع درباره سیره امام زمان (علیه السلام) نیز نقل شده است: «وَيَسِيرُ بِهِمْ كَمَا سَارَ عَلِيُّ (علیه السلام) يَوْمَ الْبُضْرَةِ»^۱ با آنان همان گونه برخورد می‌کند که علی (علیه السلام) در روز جنگ بصره برخورد کرد. ماجراهای فتح مکه و جنگ جمل یک بار رخ داده؛ اما از عفو رسول خدا (صلی الله علیه و آله) درباره مردم مکه و بخشش حضرت علی (علیه السلام) درباره مردم بصره به سیره تعبیر شده است که مورد توجه امام زمان (علیه السلام) هم قرار خواهد گرفت؛ بنابراین ما در این تحقیق عمل معصوم را ملاک گزینش یک مطلب قرار داده‌ایم؛ همچنین تقریر عمل دیگران توسط معصوم. در مواردی که پرسش اشخاص برای انجام عملی خاص بوده، آن را نقل کرده‌ایم، نه پرسش‌هایی که از احکام و فقط مسئله فقهی بوده است؛ مگر در مواردی که مسائل فقهی دارای نکته ویژه‌ای بوده است.

درباره حجیت سیره متشرعه و سیره عتلا بیان شده که این سیره‌ها در صورتی حجت هستند که به زمان معصوم برسند و معصوم با قول، فعل یا تقریر خود آنها را تأیید کرده باشد.^۲ وقتی عملی که از گذشته باقی مانده سیره معرفی می‌شود، چگونه عمل خود معصوم را نمی‌توان سیره دانست.

۲. بنا به پیشنهاد مطرح شده در حین بررسی طرح توسط شورای پژوهشی، پیشنهاد شد که از دیگر جوامع حدیثی نیز برای تدوین این اثر بهره برده شود و از شروح کتب اربعه نیز استفاده گردد. بر اساس این نظر، ما در مواردی که اصل

۱. محمدباقر مجلسی؛ بحار الأنوار؛ ج ۵۲، ص ۳۸۸.

۲. محمدرضا مظفر؛ أصول الفقه؛ ج ۲، ص ۱۵۶.

موضوعی در کتب اربعه آمده، برای تبیین ابعاد مختلف آن، از دیگر کتب حدیثی استفاده کرده‌ایم و ملاک‌گزینش این کتب را کتاب‌هایی قرار داده‌ایم که مؤلفان آنها هم عصر شیخ طوسی بوده‌اند. اگر سیره و خبری را از کتابی بعد از این زمان نقل کرده‌ایم، فقط در جهت تأیید یک خبر و بیان مورد مشابه آن یا توضیحی که در آن بوده و توجه بزرگان به آن یا شرح و بسط مطلب اصلی بوده است؛ بنابراین ممکن است تصور شود که در مواردی از محدوده محور اصلی بحث، یعنی کتب اربعه خارج شده‌ایم، ولی حقیقت این است که سعی شده با توجه به پیشنهاد فوق، موضوع مطرح شده که برگرفته از کتب اربعه بوده است، از جامعیت اجمالی برخوردار باشد.

۳. با توجه به اینکه مطالب متعددی در کتب اربعه به‌ویژه اصول کافی و روضه کافی آمده، تلاش ما بر آن بوده است که برخی مطالب را که جنبه سیره و عمل معصوم داشته، بی‌توجه به بعد عقیدتی آن، در پوشش موضوعات مختلف ارائه کنیم؛ برای نمونه دیدارهای معصومان با دهریان و رشوه‌خورد معصومان با آنان را که بیشتر در اصول کافی آمده، در سیره امومانی معصومان با عنوان پرسش‌کنندگان از معصوم نقل کرده‌ایم و در سیره اجتماعی با عنوان روش برخورد معصومان با این دسته افراد آورده‌ایم.

۴. گاهی مطالبی مشابه مطالب مطرح شده در کتب اربعه، در منابع اصلی اهل سنت نیز آمده است؛ مانند داستان سهو یا اسهاء پیامبر ﷺ در نماز. ممکن است تصور شود مطلب در هر دو دسته از کتب شیعه و اهل سنت در این باره یکسان است. در چنین مواردی موضوع اقتضا می‌کرد بحث گسترده باشد تا تفاوت روایات شیعه و اهل سنت، به‌اجمال بیان گردد و مشخص شود اشکالاتی که به نقل اهل سنت است، به روایات شیعه در این موضوع وارد نیست. بدیهی است در

چنین مواردی از دیگر منابع اهل سنت نیز استفاده شود تا ابعاد موضوع روشن گردد؛ همان‌گونه که برخی شارحان کتب اربعه به نقل از کتب حدیثی اهل سنت و حتی بیان توجیه دیدگاه آنان پرداخته‌اند.

منابع

منابع اصلی این کتاب، همان‌گونه که از عنوان کتاب پیداست، کتب اربعه است. ما در این اثر در عین اینکه مبنای مباحث و مطالب ذکر شده را کتب اربعه قرار داده‌ایم، از دیگر حواصی حدیثی شیعه نیز در جهت تبیین یا توسعه و شرح بحث استفاده کرده‌ایم. از منابع حدیثی اهل سنت نیز استفاده شده است. گاهی برای توضیح احادیث و حوادثی که مربوط به خبری است یا حتی نقد یک گزارش تاریخی، از کتب تاریخی، اسباب و رجال شیعه و اهل سنت بهره برده‌ایم؛ برای مثال درباره قیام محمد بن عبدالله و برخورد وی با امام صادق (علیه السلام) تنها یک روایت مفصل از برادرش یحیی بن عبدالله در کتاب اصول کافی نقل شده است؛ اما برای تبیین ابعاد روایت و روشن شدن موضوع آن، از کتب تاریخی و رجال مطالبی نقل شده است؛ همان‌گونه که شارحان کتب اربعه مانند مجلسی در مرآت العقول به نقل و شرح قیام محمد به طور مفصل پرداخته‌اند. از آنجاکه منابع استفاده شده تا حدودی معروف و شناخته شده هستند، از معرفی آنها پرهیز می‌کنیم. کتب اربعه را در بخش اول معرفی کرده‌ایم. در نقل مطالب از منابع مختلف معمولاً اولین اثر، منبع اصلی موضوع مطرح شده در متن کتاب است. گاهی که منبع متأخری، مقدم بر دیگر منابع ذکر شده، بدان جهت است که اصل مطلب از اولین منبع نقل شده است؛ چون کامل‌تر به موضوع پرداخته و زوایای آن که دارای مطالب مکمل یا مشابه بوده، در منابع

و کتب بعدی آمده است یا بعداً دیگر منابع بر آن افزوده شده است. اگر مطلبی از دو نسخه از یک کتاب مثلاً دو چاپ از تاریخ طبری و امثال آن نقل شده، به جهت امکان دسترسی خوانندگان به هر یک از نسخه‌های متعدد یک اثر است که ممکن است الزاماً بهترین نسخه در اختیار نبوده باشد و در موارد مختلف نسخه رایج و مرسوم برگزیده شده است؛ بنابراین منابع اثر شامل کتب حدیث، فقه، تاریخ، اسباب، فقه، لغت، رجال و درایه، تفسیر، جغرافیا، اصول، دعا و... هستند و از تنوع لازم برخوردارند.

برای نگارش اثر از نرم‌افزارهای متعدد استفاده شده است. به‌ویژه از نرم‌افزارهای نور مانند جامع احادیث و نور السیره و نرم‌افزار اهل بیت. چنانچه به برخی از کتاب‌های موجود در این نرم‌افزارها دسترسی نداشته‌ایم و رؤیت نشده است، در کتابنامه نام نرم‌افزاری که کتاب در آن آمده، بیان شده است.

پیشینه تحقیق

در باره سیره معصومان از آثار مختلفی که به شرح زندگانی آنان پرداخته‌اند، می‌توان یاد کرد، برای نمونه از گذشتگان کتاب ارشاد شیخ مفید، کشف الغمه اربلی و إعلام الوری طبرسی. با عنوان سیره معصومان در سال‌های اخیر آثار مختلفی نگاشته شده است؛ مانند اصول ثابت سیره معصومین (علیه السلام) از محمد حسن ربانی که در آن بیست اصل به عنوان اصول و قواعد ثابت سیره بر شمرده شده است؛ از جمله ساده‌زیستی، تواضع، مدارا با مردم و مانند آن. کتاب درآمدی بر سیره اهل بیت (علیهم السلام) نگاشته حسین عبدالمحمدی که کلیاتی در باب سیره عبادی، سیاسی، فرهنگی و اجتماعی دارد. کتاب پوشش و تغذیه در سیره معصومان (علیهم السلام) اثر امیرعلی حسنیلو از دیگر آثار عام در این باره است. کتاب چهارجلدی سیره

تربیتی پیامبر و اهل بیت: نوشته سیدعلی حسینی‌زاده و محمد داوودی که درباره تربیت فرزندان، تربیت دینی از بعد عقیدتی و عبادی، تربیت اخلاقی و آموزش‌های دینی است. سیره سیاسی معصومان (علیهم السلام) در عصر حاکمیت جور اثر محمد ملک‌زاده که در موضوع خود سودمند است و قواعدی را از سیره در ارتباط با مردم، رفتار سیاسی معصوم در برابر نظام سیاسی حاکم و در برابر مخالفان نظام حاکم، بیان کرده است. آموزه‌های معنوی در سیره نظامی معصومان (علیهم السلام) نوشته علی‌میررستگاری اثری است که به خدامحوری، دعا، قرآن، نماز و توسل در سیره نظامی توجه داده است. آثار دیگری نیز در زمینه‌های مختلف در حال تدوین است. آثاری که در بعد مخالف سیره نبوی و علوی به صورت مستقل منتشر شده است؛ ولی استخراج سیره از کتب اربعه در تاریخ معاصر کمتر مورد توجه بوده است. کتاب‌های متعددی در گذشته به عربی با عنوان شرح کتب اربعه نوشته شده است، اما در خصوص سیره در کتب اربعه چیزی دیده نشد؛ به جز کتاب گلچین صدوق که گزینشی از حکایات و جریانات کتاب من لایحضره الفقیه است. واقعیت آن است که درباره کتب اربعه به صورت مستقل تحقیقی درخور در مورد سیره انجام نگرفته است، گرچه در کتب مربوط به درایت‌الحديث از اخبار این کتب و اهمیت آن سخن به میان آمده است. به نظر می‌رسد بعد از مطرح شدن کتاب هاشم معروف در مقایسه بین کتاب کافی و صحیح بخاری، در مراکز دانشگاهی و بعضاً حوزوی برای نگارش پایان‌نامه، کتاب کافی مورد توجه قرار گرفته است. اما درباره دیگر کتب اربعه چنین توجهی صورت نگرفته است. بخشی از رساله‌ها به موضوعات عقیدتی و برخی در مقایسه کتب اربعه با آثار اهل سنت بوده است. رساله‌هایی نیز در جهت پاسخگویی به شبهات مطرح شده درباره کافی تدوین شده است. آقای سیدمحمد مهدی موسوی‌نیا پایان‌نامه‌ای با

عنوان «تاریخ اجتماعی شیعه در الکافی» نگاشته است که در آن بخش قابل توجهی از اصول و آداب سبک زندگی شیعه و فرهنگ غنی آنان با توجه به کتاب کافی ارائه شده است؛ موضوعاتی چون خوراک، پوشاک، زینت، سلامت، مسکن، تفریح و موضوعاتی چون تعامل با شیعیان، تعامل با اهل بیت، تعامل با غیر شیعه، تعامل با محیط زیست و نظام کار و معیشت. در نهایت نیز مبانی اعتقادی و مسائل عبادی شیعیان را به دست می‌دهد که رساله‌ای درخور توجه است. رساله محمد جدیدی با عنوان «برخوردهای ارشادی، حدود و آثار آن در قرآن و کتب اربعه شیعه» در رساله «نگاهی به روایات کتب اربعه» نگاشته حسین فقیهی از دیگر رساله‌ها در این باره است که به موضوعات خاصی پرداخته‌اند. البته اگر بنا باشد برای هر یک از موضوعات و بخش‌های مطرح‌شده در این اثر سابقه‌ای ارائه شود، آثار متعددی را می‌توان نام برد؛ اما با عنوان کتب اربعه آثار کمتری در دسترس است و جای واکاوی‌های بیشتر و تدوین رساله‌های مختلف درباره کتب اربعه خالی است.

ساختار اولیه تحقیق

این اثر دارای چندین بخش کلی است که هر یک دارای فصول متعددی است. در بخش اول به معرفی مفاهیم و تبیین سیره و سنت، سیر نگارش حدیث و اصول اربعه مائه شیعه و تاریخ نگارش آنها، زمان تدوین جوامع اولیه که قبل از کتب اربعه نگاشته شده‌اند و بعد به معرفی کتب اربعه پرداخته‌ایم.

در بخش دوم به معرفی معصومان و شرح حال آنان طبق نقل کتب اربعه پرداخته‌ایم؛ زیرا در کتاب کافی تحت عنوان «مولد النبی» تاریخ تولد و درگذشت پیامبر ﷺ، حضرت فاطمه علیها السلام و امامان تحت عنوان مولد هر یک از

آنان، مثلاً «مولد صاحب» آمده و به شرح حال مختصر زندگی آنان پرداخته شده است. شیخ طوسی نیز در تهذیب الأحکام، طبق نقل شیخ مفید در کتاب المقنعه در کتاب حج و زیارات، تاریخچه مختصری از زندگانی پیامبر (صلی الله علیه و آله) و امامان در گذشته که زیارت می‌شوند، آورده است، حوادث مربوط به زندگی برخی از معصومان که در کتب اربعه آمده و مناسب برای بحث سیره عملی نبوده، در این بخش ذکر شده است؛ مثلاً احادیث بیشتری که درباره تولد پیامبر (صلی الله علیه و آله) و حدیثان عبدالمطلب و عموی ایشان ابوطالب، در کتب اربعه آمده است؛ از این رو شرح حال برخی از معصومان با توجه به آنچه در کتاب‌های چهارگانه شیعه آمده، مانند پیامبر و امام هادی (علیه السلام)، مفصل‌تر آمده است.

از آنجاکه در شرح حوادث دوران زندگانی معصومان و نکاتی که در سیره ایشان آمده به خلفای زمان آن بزرگان اشارت شده است، برای مشخص شدن خلفای دوران امامت آنان، از کتاب‌های تاریخی که زمان حکومت خلفا را مشخص کرده است بهره برده‌ایم و فصل‌های این بخش را بر اساس روند حوادث سیاسی تأثیرگذار قرار داده‌ایم.

از بخش سوم، قسمت اصلی تحقیق؛ یعنی سیره عملی معصومان در کتب اربعه آغاز می‌شود. این بخش‌ها هر یک دارای فصول مختلفی است که از این کتب استخراج شده است. بخش سوم درباره سیره فرهنگی - آموزشی است. در این بخش به مباحثی در اهمیت فرهنگ، مبارزه اسلام با فرهنگ جاهلی، آموزش، مکان آموزش، شیوه آموزش، ادب پرسش و پاسخ، اقسام پرسش، گروه‌های پرسشگر، احترام به پرسش‌کننده، تقیه در پاسخگویی، تخصص علمی و راه‌های آموزشی آمده است.

بخش چهارم در سیره عبادی است. فصل اول درباره نماز است که با بیان

اهمیت آن شروع می‌شود. در این فصل به مقدمات نماز، وضو، غسل، مکان نماز، قبله، اوقات نماز، اذان و ثویب در اذان، نمازهای معصومان، بحث درباره تعداد نمازهای مستحبی آنان، رعایت نکاتی در نماز، قرائت سوره‌های خاص توسط معصومان، رکوع، سجود، نماز جماعت، نماز جماعت با اهل سنت، بیان مسائل پس از نماز، نماز عید، آوردن زندانیان به نماز جمعه و بحث سهوالتی پرداخته شده است. در فصل دوم به روزه و مسائلی از آن که در کتب اربعه آمده با عنوان سوره عمل پرداخته است. فصل سوم ویژه حج و عمره است و در آن، تعداد حج و عمره‌های پیامبر و مباحثی در تجدید بنای کعبه و نقش معصومان در آن و پیاده‌رفتن معصومان به حج و تعداد حج‌های آنان و بررسی روایات در این باره مورد توجه قرار گرفته است.

بخش پنجم در سیره اجتماعی است. از آنجاکه مسائل اجتماعی گسترده است، به اجمال سیره معصومان با جوامع انسانی و عموم مسلمانان مطرح شده و برخورد معصومان با فرقه‌های اسلامی در یک فصل و برخورد معصومان با فرقه‌های غیراسلامی در فصل دیگر پرداخته شده است. فصل اول اصولی کلی در سیره اجتماعی و فصل دوم شیوه برخورد با خوارج و بعد ناصبیان، غالیان، مغروران، بنییه، خطاییه، اسماعیلیه، مرجئه، واقفه و معتزله و قدریه و موضع امامان درباره آنان و نقشی که در جامعه اسلامی داشتند، مطرح شده است. در فصل سوم موضع امامان در برابر دهریان و پاسخگویی به شبهات آنان مورد توجه قرار گرفته است.

بخش ششم ویژه سیره سیاسی است. در آن به مفهوم سیاست، موضع مثبت و منفی معصومان در برابر حاکمان وقت و مبارزه با مخالفان با کتاب و سنت پرداخته شده است. گماردن افراد مطمئن در دستگاه خلافت به شرط کمک آنان به افراد ستمدیده؛ تعامل مثبت معصومان با برخی حاکمان و پاسداری از

احکام دینی و موضع سیاسی معصومان در برابر قیام‌های زمان خود از دیگر مسائل مطرح شده در این بخش است.

بخش هفتم سیره نظامی است. در آن آداب جهاد و برخی جنگ‌های پیامبر (صلی الله علیه و آله) که در کتب اربعه آمده، مانند جنگ بدر، احد و خیبر به اختصار آمده و سیره امیرالمؤمنین (علیه السلام) در نبرد با بغات مطرح و نکاتی از جنگ امام حسین (علیه السلام) با لشکریان یزید بیان شده است و در ضمن درباره محارب، دفاع در برابر حوادث طبیعی و رخداد با مطالبی آمده است.

بخش هشتم سیره اقتصادی است. بیان اهمیت کار و تلاش، اهتمام معصومان به آن، زشت‌دانستن بی‌کاری و تبلی و ارائه راه‌هایی جهت کسب مشروع، و بیان آداب کسب، توصیه به آگاهی از احکام شرعی قبل از تجارت، نادرست‌دانستن رهاکردن تجارت از دیگر موضوعات مطرح شده در این فصل است. معصومان در عین داشتن مال زاهد بودند؛ یعنی با استفاده از مال و ثروت نبودند و از آن به عنوان ابزاری برای کمک به دیگران استفاده می‌کردند. معرفی منابع بیت‌المال و شیوه مصرف آن و روش اصلاحی امیرالمؤمنین (علیه السلام) در این باره از دیگر فصول این بخش است.

اهداف و نتایج

این تحقیق دارای دستاوردها و نتایج مهمی است که لازم است به نکاتی از آنها اشاره کنیم:

۱. مراجعه به کتب اربعه ما را در درک وضعیت سیاسی و اجتماعی دوران امامت معصومان کمک می‌کند. گاهی حادثه‌ای خاص در یک باب فقهی و در ذیل مسائلی آمده است که خواننده به آسانی نمی‌تواند به آن دست یابد یا حتی

تصور کند که چنین مطلبی در آن باب وجود دارد؛ برای مثال اهمیت تولد امام جواد علیه السلام در ذیل روایتی در باب موز آمده است. امام رضا علیه السلام در حالی که به فرزندش در منا موز می‌داد، وی را مولودی بابرکت در اسلام دانست.^۱

همچنین گوشه‌ای از وضعیت سیاسی - اجتماعی زمان موسی بن جعفر علیه السلام را می‌توان از خبری به دست آورد که ذیل اخبار و مسائل مربوط به مسائل فقهی زنان آمده است. وقتی که شخصی می‌خواهد مسئله‌ای در این باره در ایام حج در منا پرسد، امام می‌فرماید آخر شب که رفت و آمدها کم شد، برای پرسش نزد ما حاضر شوید.^۲ بدیهی است کسی که می‌خواهد بخشی از سیره امام کاظم علیه السلام را بداند و از محدودیت‌های سیاسی زمان ایشان مطلع شود، به هیچ وجه تصور نمی‌کند در باب مسائل فقهی زنان باید دنبال مطلبی درباره محدودیت‌های دوران زندگانی موسی بن جعفر علیه السلام بگردد؛ این در حالی است که همین روایت را صاحب وسائل الشیعه نقل کرده، ولی تمام مقدمات آن را حذف و فقط قسمت پرسش از امام را آورده است.^۳ این روش صاحب وسائل الشیعه است که بخشی از احادیث را با تعبیر و «فی حدیث» در ابتدای خبر یا «الحديث» در انتهای خبر حذف می‌کند.

از آنچه بیان کردیم، این نکته به خوبی به دست می‌آید که بی توجهی به کتب اربعه و تنها توجه به جوامع حدیثی بعدی مانند وسائل الشیعه، چقدر حساسیت

۱. محمد بن یعقوب کلینی؛ الکافی؛ ج ۶، ص ۳۶۱: «هَذَا الْمَوْلُودُ الَّذِي لَمْ يُولَدْ فِي الْإِسْلَامِ مِثْلُهُ مَوْلُودٌ أَغْظَمَ بَرَكَهَةً عَلَى شِيعَتِنَا مِنْهُ».

۲. همان، ج ۳، ص ۹۲.

۳. محمد بن حسن حر عاملی؛ وسائل الشیعه؛ ج ۲، ص ۲۷۲: «خَلَفَ بْنِ حَمَّادٍ الْكُوفِيُّ فِي حَدِيثٍ قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى أَبِي الْحَسَنِ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ علیه السلام بِمَنَى، فَقُلْتُ لَهُ: إِنَّ رَجُلًا مِنْ مَوَالِيكَ تَزَوَّجَ جَارِيَةً مُعْصِرًا لَمْ تَطْلُمْتُ».

در تبیین سیره معصومان و حتی فهم روایات به بار آورده است.

۲. یکی از موضوعات مورد توجه ما، نقد و بررسی و تحلیل برخی از نکات تاریخی و اخبار مشهوری است که بیشتر مطرح می‌شود و گاهی به عنوان یک فضیلت و امتیاز تلقی شده، اما با حقایق تاریخی ناسازگار است. برای مثال در کتاب کافی کلینی نوشته است که امام علی (علیه السلام) اولین هاشمی است که پدر و مادرش هاشمی بودند.^۱ این در حالی است که از نظر تاریخی مسلم است که برادران حضرت به عبارت‌اند از طالب، عقیل و جعفر، از او بزرگ‌تر بودند؛ پس چگونه می‌توان این نظر را پذیرفت. ما سعی کرده‌ایم تعبیر درست این موضوع را نقل و تبیین کنیم. ما در کتاب کافی آمده، مادر امام سجاد (علیه السلام) دختر یزدجرد پادشاه ایران بوده که او را در زمان خلیفه دوم به مدینه آورده‌اند. ما به‌ناچار به نقد و بررسی این خبر پرداخته و اخبار مشابه را درباره مادر امام سجاد (علیه السلام) و زمان و مکان تولد حضرت مورد بررسی و ارزیابی قرار داده‌ایم. البته این گونه موارد ممکن است سخن کلینی باشد نه خبر؛ اما لازم است بررسی شود.

۳. در روایات خبر حج‌های متعدد امام حسن (علیه السلام) با بی‌یادگی گزارش شده که برخی تا ۲۵ حج پیاده برای ایشان نقل کرده‌اند یا حج‌های متعددی برای امام سجاد (علیه السلام) یا چندین حج برای رسول خدا (صلی الله علیه و آله) گزارش کرده‌اند. ما در این باره به نقد و بررسی این گونه گزارش‌ها و اخبار پرداخته و در مواردی امکان تحقق آنها را از نظر تاریخی مستبعد دانسته‌ایم؛ همچنین درباره اخبار هزار رکعت نمازی که برای امام علی (علیه السلام) امام سجاد (علیه السلام) و امام رضا (علیه السلام) و در برخی خبرها امام حسین (علیه السلام) نقل شده است، امکان انجام آنها را برای هر یک از این بزرگان مورد

۱. محمد بن یعقوب کلینی؛ کافی؛ ج ۱، ص ۴۵۲.

ارزیابی قرار داده‌ایم. روشن است اشخاصی علاقه‌مند به مبالغه در بیان فضایل هستند؛ ولی باید توجه داشت، امامان دارای فضایل و مناقب فراوانی هستند که نیازی به انتساب اعمال اغراق‌آمیز برای اثبات مقام و موقعیت آنان نیست.

۴. نکته مهم دیگری که لازم است یادآوری کنیم، بررسی گروه‌ها و فرقه‌هایی است که در زمان معصومان بوده‌اند. گزارش‌های متعددی درباره آنان نقل شده است، مانند غالیان؛ یعنی کسانی که درباره امیر مؤمنان علیه السلام غلو کرده و مجازات شده‌اند. اخبار متعدد در این باره ارزیابی و بیان شده است. بعید نیست برخی گزارش‌ها در این باره ساختگی و با اهداف سیاسی خاص جعل شده باشد؛ زیرا کسانی متهم به غلو شده‌اند که از سوی امیر مؤمنان علیه السلام مورد عنایت قرار گرفته بودند و حضرت از آنان دفاع و تجلیل کرده است؛ برای مثال سباجه که توسط اصحاب جمل کشته شدند. در خبری متهم به غلو شده‌اند؛ در حالی که امیر مؤمنان علیه السلام از آنان تجلیل کرده است البته گروه‌های غالی دیگری بودند که از سوی امامان بعدی طرد شدند.

۵. ما در این اثر با تحقیق درباره گروه‌های مخفف از جمله خطابیّه، واقفیه و دیگر گروه‌ها به نکات بدیعی اشاره کرده‌ایم. چنین به نظر می‌رسد که برخی که دارای تفکر خطابی بودند، بعد از کشته شدن رهبر آنان در کوفه و جمعیت حاضر در هنگام نبرد، در ایجاد فرقه اسماعیلیه نقش داشته و به جهت کشماری که از آنان شده، مخفیانه به تلاش خود ادامه می‌دادند؛ بر همین اساس سعایت یکی از فرزندان اسماعیل از موسی بن جعفر علیه السلام را باید قبل از اینکه دارای جنبه مالی و از باب حسادت دانست، کاری تشکیلاتی از سوی این جمع تلقی کرد؛ به همین جهت پس از کمک موسی بن جعفر علیه السلام به محمد بن اسماعیل بن جعفر، وی دست از سعایت خود برداشت و نزد هارون به سعایت حضرت پرداخت.

۶. نکته مهم دیگر اینکه از اعمال گروه خطاییه و افراد مشابه، ساختن و وارد کردن اخبار ساختگی در کتب پیروان اهل بیت و اصحاب امام باقر و امام صادق (علیهم السلام) بوده که امام رضا (علیه السلام) در پاسخ به یونس بن عبدالرحمان این نکته مهم را بیان نموده است. اینان کتاب‌های اصحاب امام باقر و امام صادق (علیهم السلام) را می‌گرفتند و اخباری در آن درج و بعد منتشر می‌کردند. نمونه روشنی که در خبری ذکر شده این است که آنان زنا و قمار را عمل افراد نمی‌دانستند، بلکه آنها را به اشخاصی بهر تفسیر می‌کردند.^۱ نقش این گروه‌ها بسیار خطرناک بوده است؛ زیرا اخبار ساختگی خود را در کتب و آثار معتبر شیعیان وارد و منتشر می‌کردند؛ در نتیجه ممکن است برخی از آن اخبار اکنون نیز در منابع اصلی ما وجود داشته باشد و به ظاهر با سند معتبر هم نقل شده باشد.

ساختار

این تحقیق که عنوان اولیه آن «سیره معصومان در کتب اربعه» بوده متشکل از هشت بخش مختلف است که برای بهره بیشتر و خراش بهتر موضوعات آن به صورت مستقل در شش عنوان جدا گانه تقدیم می‌گردد. ۱. درآمدی بر سیره معصومان (علیهم السلام) در کتاب‌های چهارگانه شیعه. ۲. سیره فرهنگی و اجتماعی معصومان (علیهم السلام) در کتاب‌های چهارگانه شیعه. ۳. سیره عبادی. ۴. سیره سیاسی. ۵. سیره اقتصادی. ۶. سیره نظامی.

این کتاب در باره قسم اول است که شامل کلیات و مفاهیم و معرفی کتب اربعه و شرح زندگانی معصومان (علیهم السلام) است.

۱. ابوجعفر محمد بن حسن بن فروخ صفار؛ بصائر الدرجات؛ ص ۵۳۶.

در پایان خداوند را سپاس گزارم که توفیق نگارش این کتاب را به من داد و وظیفه خود می‌دانم از تمام کسانی که در این اثر مرا یاری کرده‌اند، تشکر و قدردانی کنم: از جناب حجت‌الاسلام و المسلمین محمد کاظم رحمان‌ستایش که نظارت بر این اثر را پذیرفته و با نکته‌سنجی‌ها و پیشنهادهای خود در غنا و استحکام آن نقش داشتند، از حمایت حجت‌الاسلام و المسلمین دکتر حمید رضا مطهری مدیر پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت (علیهم‌السلام) که در طرح این موضوع نقش داشتند، جناب آقای دکتر محمدالله اکبری مدیر سابق پژوهشکده، اعضای محترم شورای علمی پژوهشکده و جناب حجت‌الاسلام و المسلمین آقای حسین عبدالمحمیدی که آن را ارزیابی کردند و جناب حجت‌الاسلام و المسلمین مصطفی صادقی مدیر گروه سیره اهل بیت (علیهم‌السلام) و تمام کسانی که در طول تحقیق کمک کردند و هم‌چنین در ویرایش و آماده‌سازی این اثر نقش داشتند. از خوانندگان گرامی می‌خواهم با نقدها و پیشنهادهای خود زمینه تکمیل این اثر را فراهم سازند.

علی اکبر داکری

عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی